

התפיסה החינוכית של צה"ל בתחום הנחלת זכרון השואה

"החינוך להנחלת זכרון השואה מהווה מרכיב חשוב בכלל החינוך שמקנה צה"ל לחייליו. צה"ל יפעל להנחלת זכרון השואה על מנת לחזק את הקשר ואת תחושת השייכות של החייל למדינת ישראל ולצה"ל". (תורת החינוך הצבאי)

1. רקע

השואה מהווה אירוע מפתח בכל האמור לתולדות העם היהודי וקו-שבר קשה ומשמעותי בתולדותיו של המין האנושי כולו. זיכרון השואה מהווה מרכיב חשוב בזהות הישראלית-יהודית לצדם של מרכיבים אחרים הבונים את זהותו של הפרט כחלק מן החברה ושל החברה הישראלית כולה. העיסוק בנושא השואה כולל מעגלים שונים: האישי, המשפחתי, הקהילתי, הלאומי והאוניברסלי.

2. הנחות יסוד

- 2.1. שואה מהווה אירוע מכונן בהקשר היהודי, הישראלי והכלל-עולמי אשר משמעותיות רלוונטיות גם כיום.
- 2.2. הנחלת זיכרון השואה כוללת מגוון רחב של תחומים ותתי-נושאים ונושאת בחובה מסרים ודגשים רבים הנוגעים במעגלים ובתחומי-דעת שונים.
- 2.3. קבוצות שונות בחברה הישראלית תופסות את משמעות השואה באופן שונה. בשל היותם של מסרים אלו מהותיים ולאור הרגישות הרבה של כל נושא הקשור בשואה נדרשת, בעת העיסוק בתחום, תשומת לב מירבית בכל האמור לאתיקה של הסברה.
- 2.4. לצערנו הרב, כדרך הטבע, מספרם של ניצולי השואה החיים עמנו הולך ומצטמצם. תהליך זה מחייב השקעת מאמצים רבים בשימור הזיכרון לשם הנחלתו לדורות הבאים.

3. הנחות היסוד להנחלת זכרון השואה בצה"ל

- 3.1. מטרת העל של העיסוק בתחומי הזהות הישראלית-יהודית היא טיפוח תחושה איתנה של שייכות ומשמעות בקרב חיילים ומפקדים, כמו גם חיזוק מחויבותם לשירות בצה"ל מתוך הבנת הזיקות הקושרות אותם למדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולעם היהודי. מטרה מרכזית נוספת היא חיזוק התפיסה הדמוקרטית בקרב משרתי צה"ל וכשירות המפקדים לקבלת החלטות בתחום.
- 3.2. צה"ל שואף לחיזוקם של כלל מרכיביה של הזהות הישראלית-יהודית. הנחלת זיכרון השואה בצה"ל מהווה חלק מתחום התוכן הרחב של הזהות הישראלית-יהודית ומורשת העם ואינה עומדת כיסוד לצדקת הדרך בפני עצמה. מטרה נלווית נוספת היא קיום שיח במגוון סוגיות הקשורות לדמוקרטיה הישראלית ולכבוד האדם.
- 3.3. הפעילות החינוכית בתחום אינה רלוונטית רק לאוכלוסיות מסוימות והיא לא נועדה להדיר אוכלוסיה כזו או אחרת. פעילות זו טומנת בחובה משמעויות רחבות בתחום הלאומי והאוניברסלי הנוגעות לכל ישראל ויאף לכל אדם בעולם.
- 3.4. תפיסת "יעוד ויחוד" קובעת כי "צה"ל אינו מגדיר 'יהדות' מהי או 'ישראליות' מהי. מקומן של שאלות אלה הוא 'המגרש החברתי', ושם הן אמורות להידון ולהתברר", כנגזר מכך צה"ל לא שואף להגדיר באופן מדויק מהם לקחי השואה או כיצד יש ליישם אותם.

3.5. הפעילות החינוכית להנחלת זיכרון השואה הינה תהליכית ומתמשכת, בדומה לנושאים אחרים היא רלוונטית לאורך השנה כולה ולאורך כל שלבי השירות וההכשרה ולא רק סביב יום השואה או ימי ציון אחרים.

3.6. צה"ל מוקיר ומכבד את ניצולי השואה המגלמים בגופם ובסיפורם את סיפור הגבורה של עם ישראל ופועל בדרכים שונות על-מנת לאפשר לחיילי צה"ל להיפגש עם ניצולי השואה ולשמוע את סיפורם.

4. אבני היסוד לתפיסה :

הנחלת זיכרון השואה נוגעת בשלושה מעגלים תכניים מרכזיים, כאשר כל מעגל מכיל תחתיו תתי-תחומים רבים ומגוונים:

4.1. המעגל האישי-קהילתי-יהודי: מעגל זה נוגע בסיפור המשפחתי של הניצולים ושל קרובי הקורבנות, כמו גם בסיפור הרחב יותר של תולדות העם היהודי. הוא עוסק באסונות האישיים שהטילה השואה על בני העם היהודי, אסונות שבהתקבצם יחד מספרים פרק חשוב ומשמעותי במורשתו של העם. השואה הביאה להשמדתם של יותר משליש מבני העם היהודי אך ורק בשל היותם יהודים ונדועה לה חשיבות מכרעת בעיצוב הזהות הישראלית-יהודית.

הנושאים במעגל זה הם: מהותו של העולם היהודי העשיר שנחרב, ה"בחירה בחיים" במישור הקיומי-העמוק של ניצולי השואה ששיקמו את הריסות חייהם, השבר שגרמה השואה בתולדות העם היהודי, האנטישמיות לפני ואחרי מלחמת העולם השנייה, האנטישמיות בת-זמננו והמשכיותו של העם היהודי.

4.2. המעגל הלאומי-ישראלי: מעגל זה נוגע בסיפור הלאומי של השואה והתקומה. הוא עוסק בהתקוממותם של רבים במהלך השואה וביכולתו של העם היהודי לאסוף את שבריו ולקומם בארץ ישראל מדינה עצמאית שקלטה את המוני הניצולים ואפשרה ליהודים לקיים ריבונות מלאה ולא להיות נתונים לחסדיהם של זרים. המשמעויות הלאומיות מתמקדות בחשיבות הריבונות והעוצמה של העם היהודי במבט לעתיד.

הנושאים במעגל זה הם: ביטוי הגבורה הפיזית והרוחנית בגטאות ובמחנות, תרומתם של ניצולי השואה לתקומתה של מדינת ישראל וסוגיית עמדתן של אומות העולם לפני, במהלך ואחרי המלחמה.

4.3. המעגל ההומניסטי-אוניברסלי: מעגל זה נוגע במשמעויות המוסריות הרחבות של השואה. המשמעויות הכלל אנושיות הנוגעות בשאלות יסוד של כבוד האדם, של הציות לסמכות וגבולותיו, של חשיבות הדמוקרטיה ועוד. סוגיית הליבה העולה מתוך שאלות אלו היא הצורך לעמוד על מנת שלא להפוך את הזר שבתוכנו או לצידנו ל-,אחר" ושלא לפגוע בזכויותיו.

הנושאים במגל זה הם: עלייתו של היטלר לשלטון והתמוטטות הדמוקרטיה הגרמנית, תהליך הדה-הומניזציה והדמוניזציה של היהודים בגרמניה הנאצית, בחירתם והתנהגותם של הרוצחים ומשפטי הפעולה, השמדתם של לא-יהודים וחסידים אומות העולם.

שלושת המעגלים הללו מהווים שלושה עולמות תוכן שונים אך חופפים בחלקם, והם ניצבים באופן עוקב על אותו ציר חינוכי שנע מהפרטיקולרי לאוניברסלי וכל פעילות חינוך בתחום הנחלת זיכרון השואה צריכה להביא בחשבון את כל אחד משלושת המעגלים הללו.

כמו כן צריכה כל פעילות חינוך בנושא לשאוף שלא לעסוק רק בהנחלת "ידע" במובן המופשט והאקדמי, אלא לספק גם "ידע בהקשר", שברוח העקרונות לעיסוק בזהות ישראלית-יהודית משלב בין ידע לרגש ושואף להציב את החייל במקום המאפשר שיח פתוח וביטחון על ציר הזהות של עבר-הווה-עתיד. אחת הדרכים המרכזיות לעשות זאת היא באמצעות יישום מתקדם של "למידה דיאלוגית" השואפת לייצר דו-שיח מעמיק בין הקורא המודרני לטקסט ההיסטורי ולהעלות אל פני השטח שאלות מהותיות הקשורות בזהות.

5. פעילויות צה"ל להנחלת זכרון השואה

5.1 "עדים במדים" - מסע של מפקדי צה"ל מן הזרועות והחילות השונים בפולין. במהלך המסע לומדים המפקדים את סיפורה ההיסטורי של הקהילה היהודית באירופה וחורבנה ודנים במשמעויות השונות של אירוע זה למדינת ישראל, לחברה הישראלית ולהם כמפקדים בצה"ל. מפקדים שהשתתפו במסע מהווים שגרירים נאמנים לתחום ולקשר שלו למעגלים השונים ולמשמעויות הנגזרות מהם.

5.2 "פרח לניצול" - פרויקט המתקיים מדי שנה בשיתוף הקרן לרווחת נפגעי השואה בישראל ובית לוחמי הגטאות. במסגרת הפרויקט פוקדים מפקדים וחילים מכלל יחידות צה"ל בביתם של ניצולי שואה ומעניקים להם תעודת הוקרה על תרומתם לבניין מדינת ישראל.

5.3 פעילות ביחידות צה"ל - לאורך כל השנה ובעיקר סביב יום השואה מבצעות כלל יחידות צה"ל פעילויות שונות בנושא הכוללות ימי-עיון, הרצאות של אנשי עדות, ביקור במוזיאונים ובמכונים אזרחיים, ערבי מפקד, סדנאות וטקסים ייחודיים ליום השואה. הפעילות מבוססת על התפיסה החינוכית של צה"ל בתחום וכן על חומרים ייעודיים המוצעים למפקדים ולסגלי החינוך על-ידי חיל החינוך והנוער (פירוט הפעילויות מובא באתר קטלוג הכלים החינוכיים).

6. אתיקה של הסברה

6.1. השואה מהווה אירוע היסטורי חד-פעמי שמשמעותו והמשקל הציבורי הנרחב שלו הם יוצאי-דופן. הנחלת זיכרון השואה מחייבת רצינות, העמקה וזהירות רבה בכל האמור לאתיקה של ההסברה. המסרים שנושאת כל פעילות בתחום חייבים להיות מאוזנים ולקחת בחשבון את הסיטואציה ההיסטורית המורכבת, את הרגישות, את החובה להימנע מהשוואות שונות ואת חוסר היכולת שלנו ממרחק הזמן והסיטואציה לשפוט אותה באופן מוחלט.

6.2. כל פעילות הכוללת מפגש עם ניצולי שואה אנשי עדות דורשת הכנה, זהירות ורגישות רבה. על המפקדים ועל סגל החינוך מוטלת האחריות לדאוג לליווי נכון של המפגש ובכלל זאת הכנה ראויה, ניהול נכון ומפרה של המפגש, סיכום מתאים והבעת תודה והערכה.

6.3. פעילויות החינוך השונות בתחום הנחלת זיכרון השואה שואפות לעסוק במשמעויות השונות של השואה לגבי מציאות ימינו. יחד עם זאת יש להימנע מקישור ישיר מדי שאינו נכון מבחינה היסטורית ושיש בו להוות שימוש פסול בזכר השואה ובקורבנותיה ועלול ליצור זילות ובמישור הרחוק יותר אף הכחשה של השואה.

6.4. השואה מהווה אירוע קיצוני שהשפעתו האיומה על מדינת ישראל ניכרת היטב, יחד עם זאת השואה לא מהווה מרכיב יחיד בזהות הישראלית-יהודית. היא איננה המרכיב היחיד ב"צדקת הדרך" של חיילי צה"ל והיא לא מהווה את "סיבת הקיום" של מדינת ישראל. קישור ישיר מדי ובלבדי בין אירועי השואה לבין הקיום של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית לא רק שחוטא לאמת ההיסטורית אלא גם נושא מסר בעייתי מאוד מבחינה חינוכית.

7. דגשים ומסרים מרכזיים

7.1. "ובחיים בחרת": העם היהודי כעם וניצולי השואה כיחידים בתוכו התמודדו בתקופת השואה עם מציאות קשה שהטביעה בהם חותם בל ימחה. אף על פי כן קם העם היהודי וקמו ניצולי השואה מן האפר וניתבו את כוחותיהם לבניין ולחיים. מציאות זו מעידה על בחירה קיומית-מהותית של ניצולי השואה בחיים ובעתיד, על אף אירועי העבר. לניצולי השואה תרומה מהותית וחשובה לבניינה של מדינת ישראל ולבניינה של צה"ל.

7.2. כבוד האדם: "צה"ל וחייליו מחויבים לשמור על כבוד האדם. כל אדם הוא בעל ערך שאינו מותנה במוצא, בדת, בלאום, במין, במעמד ובתפקיד" (רוח צה"ל). השואה מהווה תמרור אזהרה בולט העומד בפני כל חברה למקום אליו היא יכולה להידרדר ללא הצבתם של גבולות מוסריים ברורים וכיבוד של כל אדם באשר

הוא אדם. כבוד האדם מהווה נורמה בסיסית ואוניברסלית- כאשר היא קיימת עבור כל אדם, כאשר היא נעדרת היא נעדרת עבור כל אדם.

7.3. זהות יהודית: השואה מהווה טראומה יסודית עבור העם היהודי שאיבד בה כשליש מבניו ובנותיו, שהושמדו רק בשל היותם יהודים. התרבות הענפה והמגוונת שהתקיימה לפני השואה באירופה נעלמה כליל. בנוסף השפיעה השואה באופן עמוק על הזהות הישראלית-יהודית האישית והקולקטיבית. אל מול אירועים אלו ומתוך התפיסה ש"עם שאינו יודע את עברו ההווה שלו דל ועתידו לוט בערפל", עולה הצורך והמחויבות להעמיק בסוגיית הזהות הישראלית-יהודית.

7.4. הדמוקרטיה והסכנות העומדות לפתחה: השתלטות המפלגה הנאצית על גרמניה והתחלת ההפליה וההדרה של היהודים שהביאה בסופו של דבר אל "הפיתרון הסופי", התאפשרה תוך הידרדרות של שלטון החוק ושחיקת הדמוקרטיה. במהותה מבקשת הדמוקרטיה להגן על כל אדם באשר הוא אדם ולשמור על זכויותיו וכבודו. סיפור הידרדרותה של הדמוקרטיה הגרמנית ועלייתו של היטלר לשלטון מעיד על חשיבותם הרבה של המוסדות הדמוקרטיים ועל מערכת האיזונים והבלמים המגנה על השיטה הדמוקרטית.

7.5. נקודות אור: "אנחנו שהיינו במחנות ריכוז, זוכרים את האנשים אשר היו עוברים מצריף לצריף כדי לעודד רוחם של אחרים, כדי לפרוס מפרוסת לחמם האחרונה. אולי הם מעטים אך די בהם להוכיח, כי אפשר ליטול מן האדם את הכל חוץ מדבר אחד: את האחרונה שבחירותיו אנוש – לבחור את עמדתו במערכת נסיבות מסוימות, לבחור את דרכו..." (ויקטור פראנקל). על רקע הזוועות האיומות בתקופת השואה התגלו מפעם לפעם גם נקודות חשובות של אור- הן באשר לגבורה הרוחנית והפיזית של היהודים שבאה לידי ביטוי ב-ד' אמותיו של האדם, בהתנגדות ובהתאגדות, והן באשר לגבורתם של חסידי אומות העולם שבחירתם האמיצה בולטת על רקע האחרים שבחרו לשתף פעולה או לעמוד מנגד. נקודות אור אלו מחדדות גם את ההקשר הבסיסי יותר של הבחירה העומדת תדיר בפני כל אדם בכל סיטואציה.

7.6. קיומה של מדינה יהודית ריבונית: "בדברי אליכם בדבר נקמה... אינני חפץ כל וכלל שתבינו בזה שכל יהודי, שיכול לשאת חרב, יקום ויתנפל על גרמני... לא אחי, בדברי אליכם על דבר נקמה, דורש אני מכם לשים לב רק לצד החיובי של הנקמה. נקמתנו... תהיה הקמת ארצנו וישובה על-ידי עמנו... זאת תהיה הנקמה היותר גדולה שיש בידינו לנקום" (משה פלינקר, נספה באושוויץ, 1944). מדינת ישראל שנוסדה לאחר השואה מספקת מסגרת ביטחון והזדהות לכל יהודי באשר הוא. חוסנה ועצמתה של מדינת ישראל הם המבטיחים באופן הבסיסי והעמוק ביותר כי "לעולם לא עוד".